

A könyvtár és az olvasó szövetsége

SONNEVEND Péter

Bevezetés*

A könyvtár *szolgáltató* intézményként a Római Birodalom, a császárkor fénykorában és vezető városaiban jött létre. Majd hosszú szünet után a szélesebb hatókörű nyilvános könyvtár újkori elterjedése bő kétszáz évre tehető: egyes német egyetemi könyvtárak, ill. később főként az *angolszász közkönyvtárak* révén vált szakmává is. A felsőfokú képzés, az önálló ismeretág („könyvtártudomány”) 100–120 évre tekinthet vissza. A könyvtáros világszövetség nemrég volt 80 éves. Szeretnénk igen régi intézményként látni magunkat, de realisabb megközelítéssel inkább az *utóbbi pár emberi nemzedék* érezheti magát intézményünk hasznélvezőjének.

Ma a modern könyvtári működés hat alkotóelemből keverhető ki:

- ☉ *gyűjtemény,*
- ☉ *olvasó,*

- ☉ *könyvtáros,*
- ☉ *szolgáltatás,*
- ☉ *infrastruktúra,*
- ☉ *fenntartó.*

Nehéz eldönteni, melyik a legfontosabb: mind fontos. Ki képzelne el könyvtárat fenntartói támogatás, kellő modern infrastruktúra, fejlett szolgáltatásrendszer, megújuló gyűjtemény nélkül? Talán azt jobban eldönthetjük, gyorsan változó korunkban melyik a legmeghatározóbb: véleményem szerint maga a *könyvtáros*.

Ha tudatában van feladatának, ha felelős módon hivatásként éli meg tennivalóit, ha együtt él a környező valósággal, vagyis ismeri olvasóit, azok igényeit, s képes az erőforrásokat megszerezni és jó célra mozgósítani.

Irdatlan feladat, nem kétséges. Viszont lenyűgözően *szép* is, hiszen szinte a könyvtár az egyetlen olyan széles hatókörű művelődési intézmény, amely tényleg demokratikus alapokon igyekszik tevékenykedni, vagyis nem manipulál, nem szócső, nem főként „nevelési” központ akar lenni

* Köszönöm Monostori Imrének, a tatabányai József Attila Megyei Könyvtár igazgatójának, hogy előadás megtartására szóló felkérésük okán e kérdésről eltöprenghettem. Elhangzott 2009. október 5-én a megyei könyvtár rendezvényén.

(voltak ilyen idők is). Elvben az olvasó nálunk és általunk azt kap(hat)ja meg, amire neki akkor és ott szüksége, igénye van.

Szövetség

Itt érek témám magvához, melyet a cím fejez ki: *a könyvtár és az olvasó szövetsége*. A könyvtárat már röviden vázoltam, az olvasóval behatóbban kell foglalkoznunk, és azzal is, mit értsünk *szövetség*en?

E fogalom tartalmát tekintve a judaizmusban, a zsidó vallásban és szent könyvében, a Bibliában (keresztény kifejezéssel: az Ószövetségben) Isten és választott népe közt többször létrejött egzisztenciális kapcsolatot fejezi ki. *Kulcsfogalomról* van szó.

Ahogy Vermes Géza írja izgalmas könyvében (*A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*, 201. p.): „Isten szövetséggel ígérte, hogy többé nem küld pusztító árvizet az emberiségre, ezért Noénak és leszármazottainak [...] megparancsolta, hogy ne ontsák ki embertársaik véréét.” p.): Újabb szövetség kötött a későbbiekben Ábráhámmal, majd Mózással... Vermes kommentárja: „A bibliai történet ettől kezdve a Szövetség sorozatos megszegésének története...” (Hasonló összefüggések – nem véletlenül – írónknál, Károli Gáspártól Kölcsey Ferencig és tovább, többször felmerültek.)

Itt *metaforikus* módon használhatom a *szövetség* fogalmát: azt kívánva érzékeltetni, hogy a könyvtár és felelőse csak olvasójával szövetségben létezhet, s ha e szövetséget nem tartja be, akkor bizony elháríthatatlan csapások, netán végleges pusztulás fenyegeti az intézményt.

Rövid múltidézés

A Ptolemaiosz-dinasztia által létesített (már-már túlonúl) legendás *Alexandriai Könyvtár* (Kr. e. kb. 280 körül jött létre, érdemi működése bő száz évre tehető) egy sajátos *tudósklub* vagy kutató intézet (Museion) igényeit szolgálta, és

persze legalább annyira az uralkodók *presztizsét* (fontossági sorrend: esetleg inkább fordítva). Ha innen ugrunk időben és térben, rögtön Mátyás királyunkig, akkor az ő neves *Corvina Könyvtára* (1480 körül) *ugyanezen két célra* létesült.

Az angolszász közkönyvtár hozott létre először olyan *szoros egzisztenciális* kapcsolatot olvasó és könyvtár között, amely máig egyedülálló és példamutató. A helybeli adófizetők döntöttek arról, hogy plusz adót vállalva működtetnek – *saját érdekeik* szolgálatában – könyvtári intézményt. (Egyes angol városokban ez akár két vagy három ismételt szavazást jelentett, közben évek teltek el...)

Talán érthető, hogy ezek után a könyvtár és alkalmazottjai mindent elkövetettek az egyszerre *fenntartó és olvasó közönség* igényeinek messzemenő kielégítése végett. Hisz ellenkező esetben bezárhatnak, lehúzzhatják a redőnyt. Ezt a mélyreható összefüggést, kölcsönös függést mi itthon nem igazán ismerjük, s ebből származnak is gondok. A könyvtáros – néha? nem is túl ritkán? – hajlamos elfelejteni, miért vagy kiért létezik.

Olvasó, használó, patrónus

A Gutenberg-galaxis léte igen sokáig – 1450 után öt évszázadon keresztül – nem forgott veszélyben. Sőt, számos mélyreható tendencia – az általánossá váló iskolakötelezettség, a technikai fejlődés, a sajtó hatása és vonzereje, a műveltségnek, a tudásnak a fejlett társadalmakban fokozódó szerepe mind-mind – növelte a nyomtatott szó iránti igényt. S ennek az igénynek a kielégítésében mind jelentősebb, s az elmúlt évszázadban egészen kiemelkedő szerepet vállalt a közösségi célokat követő nyilvános könyvtár. A könyvtár intézményesült, a szakma terjeszkedett, teljesítménye nőtt, miközben nőttek a ráfordítások is. A világ könyvtári kiadásai az OCLC (Online Computer Library Center) mai becslése szerint a magyar GDP nagyságrendje körül mozognak.

A mozi, a rádió, majd a negyvenes-ötvenes

évektől a tévé már felvetett számos kérdést. Ám igazán az *elmúlt negyedszázad* során, a számítógép, majd az internet rohamos terjedése révén váltak alapvető kérdéseink fokozott mértékben megkerülhetlenné, sőt, már-már szinte fenyegetőkké. Melyek ezek?

Egy mondattal válaszolva: kinek, milyen gyorsan (hatékonyan, olcsón stb.) tudunk olyan információt, dokumentumot, ismeretet szolgáltatót, amit legszívesebben *tőlünk* igényel?

A fiatalabb korosztályok képviselője beleszületik a megszámlálhatatlan új eszköz, szolgáltatás és kihívás világába; mobiltelefon, digitális fényképezőgép, iPod és iPhone, e-könyv olvasó, iwiw, MySpace stb. csábítja.*

A legújabb országos adatok szerint a hazai háztartások nagyobbik felét (55%) elérte a hálózati kultúra. Ugyanezen adat az európai élenjáró országokban 75–85% körül mozog. Soha korábban annyi információ nem termelődött, ráadásul ma már nem csupán nagy központok (könyvkiadók, sajtókonszernek, tévéállomások) sugározzák szét – széles közönségnek szánt – információtömegüket, hanem a lakosság is rohamosan gyarapodó mértékben aknázza ki az új lehetőségeket, létrehozva a „*hétköznapi*” (nem politikai, nem kereskedelmi, nem professzionális szintű művészeti stb.) információk soha nem látott méretű „galaxisát”. Unokám születése után már pár órával fényképei az erre a célra létrehozott hálózati oldalon láttak „napvilágot”, – azóta ezek száma százaz nagyságrendben gyarapodik. Ma már ő – két és fél évesen – nézegeti szülei a leendő kistesó négy hónapos prenatális állapotáról tájékoztató ultrahangos mozgóképet...

Érzékeltetésül ennyi talán elég is.

A *Library Journal* idei szeptemberi száma az *e-memória forradalmáról* közölt izgalmas cikket. Számunkra itt ebből az lehet érdekes, hogy az olvasó – egyre gyakrabban *távhasználó* – a

legkülönbözőbb forrásokból építi saját, nem is csekély „könyvtárát”, s e tevékenysége folyamán szívesen veszi a könyvtáros, az *információkeresés* professzionistája részéről a segítséget, hogy gyorsabban és eredményesebben találjon rá a digitális világegyetem számára fontos forrásaira.

Ötven éve, amikor bedugtam fejem a fehérvári megyei könyvtár ablakán s kértem három Jókai-regényt, a könyvtáros néni kihozott négyet, hogy választhassak. Ma egyre inkább, a jövőben meg talán szinte kizárólagosan a könyvtáros akkor segíti olvasóját, ha nem – nem csupán! – konkrét információt, dokumentumot, könyvet nyújt át, hanem megtanítja minél jobban „halászni” az érdeklődő felhasználót. Ne halat adjunk, *halásznit tanítsunk!*, – ez lesz a jelszó. Más metaforikus kifejezéssel: *edzőként* jó megoldásokra tanítsuk az ilyent igénylőket (e témáról, az új könyvtárosi szerepekről, *Tóth Máté* írása ad jó áttekintést a Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban**).

Évente egy millió új könyv és százezer szakfolyóiratban összesen mintegy 10 millió tanulmány lát napvilágot, hogy csak a „hagyományos” hordozókat, említsük. Mindennek egyre nagyobb hányada elektronikus formában is elérhetővé válik; a folyóiratoknál máris nyilvánvaló ez utóbbi *nagyobb vonzereje*. (A vezető amerikai egyetemek több tízezer elektronikus folyóirat teljes szövegéhez biztosítanak azonnali hozzáférést.) Nem kell magyarázni, miért! Az olvasó a hét nap *hétszer 24 órájában* (168 óra), vagyis tetszőleges időpontban fér (férhet) hozzá ahhoz az információhoz, amire épp szüksége van. A tipikus könyvtár viszont nálunk a hét 3–4–5 napján összesen 20–30, jobb esetben 40–50 órában van nyitva, – vagyis a hét 20–30, esetleg kicsivel nagyobb százalékában. A nyitvatartásra találmokra néhány példa: JAMK: öt nap, 48 óra, Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvár: 6 nap, 48 óra,

* Lásd az új „digitális világ” legújabb érzékletes leírását SONNEVEND Júlia: Fülünkől lóg az írásunk, avagy egy digitális flaneur hétköznapijai című írásában. = *Café Babel* 2009. 59. sz. 29-31. p., de a *Könyvtári Figyelő* 2008. 3. számában is olvashattunk tőle hasonló témában).

** TÓTH Máté: A könyvtáros szakma szerepváltása a digitális korban. Trendek a hazai és nemzetközi könyvtárügyben. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*. 2004. 1. sz. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3486&issue_id=447

FSZEK Központi Könyvtár, az ország legforgalmasabb könyvtára: 6 nap, 56 óra. (2007-ben nyitották meg Amszterdamban Európa legnagyobb közkönyvtárát, az OBA soha nem zár be, vagyis heti 168 órát üzemel. Euráziában is van egy ilyen: messze Dél-Kínában.) Éves szinten a hagyományos magyar „fizikai” könyvtár a teljes óraszám (8760 óra) *egyharmadában* sincs nyitva, vagyis nincs elérhető állapotban (és itt most a legnagyobb könyvtárakról beszélek).

A világ tele van a felsőoktatás polgárainak *információhasználatáról* készített elemzésekkel. Pár éve én is készítettem egy szemlét* (Természetesen ez a jéghegy csúcsa: ezek az elemzések a legtöbb információt leggyorsabban, egyben legkényelmesebben igénylő használókról szólnak). De az információs társadalom mind több polgára van hálóra kapcsolva, ezért nekünk ezt a fő trendet komolyan kell vennünk, ha helyt kívánunk állni a mind élesebb információs *versenyben*.

A szaktudományi információellátás terén a változások különösen hihetetlen gyorsak. A korábbi láncolat: *kiadó – terjesztő – könyvtár és olvasója* mind gyakrabban rövidebbre vált: *kiadó* (esetleg *terjesztő*) – olvasó. S ne feledjük, *már ma 3–4-szer* annyi internethasználónk van, mint közkönyvtárat látogató polgártársunk. Ha holnap havi nettó jövedelmem 5–6%-ért szinte korlátlan, digitálisan és hálón (elvből bármikor, bárhol) elérhető szaktudományi információs választékot biztosítana egy ügyes vállalkozás, magam vállalnám a költséget. Jönnek az e-könyvolvasók, a választék a nagy szolgáltatóknál már félmillió angol kötetnél jár. Értjük meg, mindennek már nincs érdemi akadálya, itt van a „pitvarban” a lehetőség...

Könyvtáros

És a könyvtáros? *Tószegi Zsuzsanna* becslések alapján megállapítja hogy a „*könyvtáros tudásának 80–90%-a 15–20 év alatt elavul*”*** Ezt én úgy fordítom le, hogy tízévenként újra kellene tanulnunk a szakmát. Személyes életútra vetítve ez azt jelenti, hogy egy 40 éves pálya alatt legalább *négyszer* gyökeresen meg kell újulni: egész attitűdünk, szakmai értékszemeletünk, technológiánk mélyreható átalakuláson megy át. Ez nem szubjektív szándékainktól függ, hanem kategorikus imperativusz. Az alternatíva: a dinósors. Dönthetünk: ha nem alkalmazkodsz az új környezethez, a *kipusztulást választottad*.

Ráadásul nem csupán szakmai, hanem egyre összetettebb tudásról van szó: a vezetőnek a menedzsment típusú tudás széles körében (munkajogtól pénzügyekig és messze tovább az informatikáig stb.) kell helytállnia. Nem tévedhetek nagyot, ha úgy látom: a *vezetői* tevékenység során a „nem-szakmai” tennivalók, probléma-megoldó kényszerek aránya 80–90%-ot tehet ki. Más szóval: hogyan lehet minél gyorsabban, minél olcsóbban – kevesebb erőforrást felélve – minél jobb eredményt felmutatni. Megyőződésem, nem tudunk a tettek mezején előre lépni, ha ez a hozzáállás nem lesz *belátható időn belül majd minden érdemi munkatársra jellemző*. Kreativitás, problémaérzékenység, új módszerek és megközelítések önálló keresése: ez jellemzi a *ma kíváló*, s a jövő „átlagos” könyvtárosát. Vagy nem lesz könyvtár. Célunk pedig az, hogy legyen.

Valamikor, jó tíz éve egy nagy könyvtár felelőseként azt kellett tapasztalnom, hogy a százas nagyságú munkatársi csapatból csupán pár ember kereste az új, a már felismert és *égető problémák* megoldását. Talán minden negyedik-ötödik pozitívan fogadta, ha találtunk valamilyen megoldást az új helyzetre. Ellenben közel háromne-

* SONNEVEND Péter: Használóelemzések – egyetemi könyvtári tennivalók. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2006. 11–12. sz. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4567&issue_id=477.

** TÓSZEGI Zsuzsanna: Mit kell tudnia ma egy könyvtárosnak? Az informatikus könyvtárosok szakmai kompetenciái. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2008. 7. sz. http://www.ki.oszk.hu/3k/e107_plugins/content/content.php?content.152

gyed eleve negatívan reagált arra, hogy *változni és változtatni kell*. Ez eléggé kilátástalanná tette az előrelépést. Ne feledjük: eközben hatalmasra nőtt a hallgatói létszám, az infláció következtében durván leértékelődtek a gyarapítási keretek, ráadásul sürgetővé vált a számítógépesítés.

Üzleti körökben olyan arányt tartanak jónak, hogy a csapatból minimum 10–15% igen se rényen, *ötletdúsan* töri a fejét az új megoldásokon, legalább kétharmad pozitív támogató, s így csak egy szerény kisebbség ellenállását, a megszokotthoz való – különben érhető („ez a megoldás eddig milyen jól működött”) – ragaszkodását kell áthidalni. Hogy állunk ma e tekintetben? Ráadásul minél kisebb az intézmény, annál nagyobb arányúnak kell lennie az aktív ötletkeresőknek.

Az elmúlt időszakban kiderült, hogy a *könyvtár sokoldalúsága* kifejezetten jó a társadalmi közösség számára. Emlékezetes élményem volt 1990-ben, mikor az osztrák könyvtárosok bregenzi vándorgyűlésén egy amerikai *informatikus* professzor azt fejtegette, hogy a könyvtár – ha netán információszolgáltató szerepében veszít is jelentőségéből – rendkívül sokat tehet az ember, mint társas lény számára biztosított hellyel, légkörrel. Nem baj, ha hagyományos szerepéből visszavesz, de új szándékaival és tetteivel *nélkülözhetetlenné* teszi magát. Széles értelemben tehát ez olyan *szociális* hatáskör, amelyre minden embertársunk igényt tarthat. Ismét csak akkor, ha a könyvtár, a könyvtáros eléggé *vonzó* módon jelenik meg az érdekeltek tudatában. Főleg a *könyvtáros szíves egyénisége* esik komoly súllyal latba. Nem kétséges, hogy számos hiányosság (eszköz, pénz stb.) eltörpül, ha a könyvtáros képes elhiteni olvasójával: ő vele együtt örül, mikor sikerül igényét kielégíteni, s vele szomorkodik minden ellenkező esetben.

Összegzés?

Látjuk tehát, hogy a jövő épp nyakunkba szakad, mint egy jól *fejlett lavina*. Legfontosabb, hogy tudatosítsuk: itt rólunk is szó van. Ha követjük az olvasó igényeit, segítünk ésszerű ki-elégítésükben, akkor a magunk sorsát emeljük. *Katsányi Sándor* írta le egy tanulmánykötet emlékezetes bevezető írásában*, hogy tehet eleget a hátrányos helyzetűek ellátásának egy olyan intézmény, amely *maga is hátrányos helyzetű*? Ez bizony kemény paradoxon. Van kiút?

Az én kérdésem: a skandináv és angolszász köz-könyvtár miért nem (ennyire) hátrányos helyzetű? Mert ott a lakosság jóval nagyobb része, vagy épp nagyobbik fele rendszeres könyvtár-használó, míg nálunk minoritás (egy heted?). Hátrányos helyzetünk saját gyengeségünkéből is ered. Gyenge a feladattudat, a minőségre való belső törekvés, túl gyakori a mesékkel bélelt, lejárt lemezeket forgató *önmegnyugtató* mellébeszélés. Belekezdünk a szükséges modernizációba, de ennek előrehaladása több mint vontatott (hazai országos adatbázisok, digitalizálás, korszerű képzés stb.).

Újra és újra végig kell gondolnunk alapfeladatainkat, más szóval: hivatásunkat. Ha az alapok rendben vannak, akkor megjön a megoldás is. Akkor az *olvasó* szövetségést lát bennünk, s érdeklődésével, saját ötleteivel *ő is segít*. Hisz érdekében áll, nemde? Ebben látom az újonnan elhíresült *könyvtár 2.0* lényegét: a (különböző) szükséges) technikai újítások ennek az elvnek a megvalósítását jelentik, nem magát a lényegét.

* KATSÁNYI Sándor: A könyvtár szociális feladatai. In: A könyvtár szociális munkája. (Tanulmánygyűjtemény) Szerk. Arnóth Károly, Vidra Szabó Ferenc. Bp. : OSZK–KMK, 1995. 5–22. p. (az említett gondolat a 11. oldalon olvasható)